

УДК 94(477)''1907'':37

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ВЗАЄМОДОПОМОГИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ НАРОДНИХ УЧИЛИЩ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 1907 РОКУ

Христина КАМІНА (Київ)

У статті розглядається діяльність товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії 1907 р. Автор звертає увагу на передумови виникнення, організаційну структуру та боротьбу товариства за покращення матеріального становища своїх членів.

Ключові слова: вчительський рух, товариство взаємодопомоги учителів, початкові народні училища, Чернігівська губернія

В статье рассматривается деятельность общества взаимопомощи учителей начальных народных училищ Черниговской губернии в 1907 г. Автор обращает внимание на предпосылки возникновения, организационную структуру и борьбу общества за улучшение материального положения своих членов.

Ключевые слова: учительское движение, общество взаимопомощи учителей, начальные народные училища, Черниговская губерния.

The activity of Society of Mutual Aid Public Schools elementary teachers Chernihiv province in 1907 is analyzed in the article. The author pays attention to pre-condition of it's origin, organizational structure and a contest of the Society for the improvement of the financial position of it's members.

Key words: teaching motion, beneficiary of teachers association, initial folk schools, Chernigov province.

Друга половина XIX – початок XX ст. позначилися великим піднесенням професійного Вчительського руху на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Складне соціально-економічне та політичне становище спонукало педагогів до організованої боротьби за свої власні фахові права.

Об'єднавчі процеси в учительському середовищі зародилися ще наприкінці XIX ст. Початковою формою об'єднання робітників освіти стали каси й товариства взаємної допомоги, позиково-ощадні каси, учительські та педагогічні товариства, а також з'їзди народних учителів. Саме вони стали тією основою, на якій створювався професійний учительський рух в Україні.

Актуальність проблеми зумовлюється насамперед її недостатньою дослідженістю у вітчизняній історіографії. Разом з тим педагогічні товариства, що діяли наприкінці XIX – на початку XX ст. в Чернігівській губернії, брали найактивнішу участь у боротьбі за поліпшення матеріального становища педагогів і захисту їхніх професійних прав.

Сьогодні в Україні проходить процес реформування освіти, одна із важливих складових якого – організувати навчальну і виховну роботу так, щоб вона мала під собою глибоку національну основу. В цьому плані педагогічними організаціями, що діяли в Чернігівській губернії, нагромаджено багато позитивного досвіду, який варто запозичити, аби застосувати в сьогоденній роботі з дітьми та молоддю.

Метою дослідження є всебічне цілісне висвітлення основних напрямів, змісту, форм і методів організаційної, педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії 1907 р.

Для досягнення поставленої мети на основі аналізу архівних документів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, автор визначила наступні завдання: проаналізувати передумови виникнення товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії й показати процес його утворення, дослідити організаційну структуру товариства та висвітлити роботу товариства в організації матеріальної взаємодопомоги.

Найбільше документів, які діють можливість науково досліджувати діяльність товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії, зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). У 707 фонді цього архіву “Управління Київського навчального округу” зберігаються Статути товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії, списки його членів, протоколи засідань керівних органів товариства, річні й фінансові звіти про діяльність товариства. У цьому фонді нагромадилося чимало списків тих людей, що зробили благодійні внески на рахунок товариства, матеріали про заснування стипендійних фондів для утримання дітей членів товариства в чоловічому та жіночому інтернатах, прохання членів товариства про надання їхнім дітям допомоги із таких фондів, матеріали про закриття товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії, прохання членів товариства надати їм та їхнім родинам грошову та медичну допомогу.

Окремі матеріали, що опосередковано стосуються діяльності товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії, вміщені в 1439 фонді “Чернігівське Губернське Жандармське Управління”, 320 фонді “Полтавське Губернське Жандармське Управління”, 274 фонді “Київське Губернське Жандармське Управління” та 442 фонді “Канцелярія Київського, Подільського і Волинського Генерал-Губернатора”.

Наукова новизна цієї проблеми полягає в тому, що це є спроба автора комплексно дослідити не вивчену проблему щодо організаційної, педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської

губернії, а також розкрити роль товариства в боротьбі за поліпшення матеріального становища своїх членів.

Ідея створення товариства вже давно визрівала серед чернігівських педагогів з метою, головним чином, взаємної допомоги, як це існує в інших корпораціях, але, крім того, і для полегшення виконання багатьох суспільних завдань. Поштовхом до здійснення цього задуму послужувало повідомлення в газетах 1894 р. деяких свідчень про Санкт-Петербурзьке товариство взаємної допомоги. Цього є року міністром народної освіти затверджено нормативний Статут для благодійних товариств, головна мета яких – надання взаємної допомоги вчителям, котрі викладали або викладають у підвідомчих Міністерству народної освіти навчальних закладах [2, арк. 5]. Слід відзначити, що цей Статут обмежував діяльність товариств тільки сферою матеріальної взаємодопомоги. Однак, незважаючи на цей, без сумніву, довгоочікуваний момент, значного поширення серед чернігівських педагогів він не отримав, оскільки ставив за мету об'єднання педагогів не всіх відомств, чого бажали останні, а лише тих, які викладали або викладають у підвідомчих Міністерству народної освіти навчальних закладах. Статут, між іншим, містив й інші недоліки, а саме: позбавляв товариств права видавати своїм членам кредити, купувати нерухоме майно та ін. Проте вже 1900 р. до § 16 Статуту було внесено суттєві доповнення, зміст яких повністю задовольнив бажання товариств на купівлю нерухомого майна. Наступного року з дозволу Міністерства народної освіти товариства також отримують право на видання своїм членам кредитів [3, арк. 55]. Варто сказати, що затвердження згаданого вище Статуту було свого роду відповіддю згори на назрілі потреби в суспільстві. Для прикладу можна вказати на той момент, що на кінець XIX ст. в багатьох містах Російської імперії (Одеса, Москва, Рязань, Петербург) розпочинають діяльність благодійні товариства, головна мета яких – надання допомоги бідним учителям. На 1894 р. таких товариств діяло вже 15 (9 з них – підвідомчі Міністерству внутрішніх справ і 6 – Міністерству народної освіти). Саме для останніх і було складено нормативний Статут, головна мета якого полягала в здійсненні нагляду за діяльністю учительських товариств. Згідно з § 26 Статуту до складу дирекції товариств на правах члена обов'язково входила особа, призначена від уряду, через яку й здійснювався контроль над товариствами [4, арк. 196].

Одним із перших педагогічних об'єднань, що виникли на основі названого вище Статуту, слід назвати товариство взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії (з центром у м. Чернігові). Діяльність цієї організації викликає неабиякий інтерес, завдяки тому, що виходила далеко за межі міста. Перші загальні установчі збори членів товариства відбулися 1899 р. Цю дату можна вважати початком відліку в роботі професійної учительської організації [8, арк. 6]. Згідно із Статутом (затверджений міністром народної освіти 23 вересня 1898 р.), товариство ставило за мету надавати допомогу бідним учителям, які викладають або

викладали в початкових народних училищах Чернігівської губернії: а) одноразовими та постійними грошовими виплатами, б) підшукуванням членам товариства робочих місць, в) наданням членам товариства здешевленої медичної допомоги, г) у разі хвороби члена товариства пошуком осіб, які бажають допомогти йому особистими послугами, д) після смерті члена наданням одноразових або постійних виплат та інших видів допомоги найближчим родичам померлого [5, арк. 163].

Таким чином було практично реалізовано давню ідею чернігівських педагогів про організацію взаємодопомоги. Однак, більш вагоме значення має той аргумент, що втілення цієї ідеї у життя стало поштовхом до заснування на Лівобережній Україні цілої мережі учительських та педагогічних товариств, головна мета яких – поліпшення матеріального становища своїх членів і захист їхніх професійних прав.

Велике значення для характеристики товариства мав його склад. Не всі Статути однаково формулювали цей пункт. Відповідно до § 2 Статуту члени товариства взаємодопомоги вчителів початкових народних училищ Чернігівської губернії поділялися на дійсних, почесних та кандидатів у дійсні члени. Звання дійсного члена отримували лише особи, які викладають або викладали в початкових народних училищах Чернігівської губернії і вносили щорічно по 3 руб. У почесні члени приймалися особи обох статей, які зробили на користь товариства значне пожертвування або надали йому вагому послугу. До кандидатів у дійсні члени належали особи обох статей, які, співчуваючи цілям товариства, вносили щорічно не менше 3 руб. Між іншим, щорічний внесок можна було замінити одноразовим у сумі 50 руб. За Статутом особи, які пробули у званні дійсних членів та кандидатів у дійсні члени 20 років поспіль, вважаються довічно членами товариства й звільняються назавжди від подальших внесків. Член, який не сплатив протягом двох років членського внеску, вважається вибулим зі складу товариства. Згідно із § 12 Статуту, правом на грошову допомогу від товариства користуються лише дійсні члени, які пробули в цьому званні не менше двох років [5, арк.163-б].

На 1 січня 1907 р. в складі товариства перебувало 516 дійсних, 97 кандидатів у дійсні члени, 6 довічних і 2 почесних членів. Відповідно до повітів дійсні члени розподілялися наступним чином: Борзенський – 25, Глухівський – 10, Городнянський – 63, Козелецький – 52, Конотопський – 39, Кролевецький – 26, Мглинський – 27, Новозибківський – 9, Новгородсіверський – 8, Ніжинський – 17, Остерський – 12, Сосницький – 24, Стародубський – 6, Суразький – 41, Чернігівський – 108 [1, с. 12]. Почесними членами товариства взаємодопомоги вчителів початкових народних училищ Чернігівської губернії були О. О. Бакуринський, В. М. Хижняков, О. О. Муханов, О. О. Свечин, Л. С. Свечина (його фактичні засновники).

Уся діяльність товариства проводилася під керівництвом дирекції – Правління. Згідно Статуту, дирекція складалася з голови та 6 членів, які

обиралися терміном на два роки. На випадок вибуття членів Правління раніше визначеного терміну, загальні збори обирають чотирьох кандидатів до них. Крім того, до складу Правління на правах члена входить особа за призначенням від місцевого директора народних училищ. Саме через останню і здійснювався нагляд за діяльністю товариства. Члени, які входять до складу Правління, обирають зі свого середовища заступника голови, секретаря і скарбника. Збирається Правління не менше ніж один раз на місяць для вирішення поточних справ товариства. Важливу функцію в управлінні справами товариства виконували загальні збори членів і ревізійна комісія (збирались у м. Чернігові – приміщення міської думи). У кінці кожного року дирекція за участю ревізійної комісії проводила перевірку наявних коштів, а також складала фінансовий і річний звіти про діяльність товариства [5, арк. 163 а зв.].

Відповідно до § 39 Статуту, керівну роль в управлінні справами товариства, окрім дирекції, виконували також загальні збори членів. Предметом занять останніх було: обрання голови, почесних членів товариства, членів правління та кандидатів до них, а також членів ревізійної комісії; затвердження річних звітів і прибутково-видаткових сум товариства; визначення числа процентів, відрахованих в основний капітал від членських внесків та інших надходжень; затвердження різних інструкцій для правління й ревізійної комісії; визначення розмірів різного виду виплат тощо. Загальні збори були як чергові, так і надзвичайні. Чергові скликалися не менше одного разу на рік для обговорення річного звіту правління й вибору посадових осіб, а надзвичайні – у випадках, які не мають часу на зволікання.

Ревізійна комісія здійснювала перевірку наявних коштів, книжок, документів і майна товариства, а також перевіряла річний і фінансовий звіт про діяльність товариства [5, арк. 163 б зв.].

У межах товариства вдалося також створити значну кількість інституцій освітньо-культурного, правового та економічного характеру. Для прикладу можна вказати на позиково-ощадну касу (з вересня 1902 р.), яка ставила собі за мету надавати можливість учасникам її робити заощадження, а у випадках тимчасової потреби в грошах брати з неї позики. На 1 січня 1907 р. прибутки каси склали 3829 руб. З них видано 36 кредитів на суму 1439 руб. Середній розмір кредитів складав 40 – 50 руб., максимальний – 75 руб., мінімальний – 10 руб. Від дня заснування каси до 1 січня 1908 р. було видано 166 кредитів на суму 6566 руб. [1, с.18].

Окрім згаданої вище каси, при товаристві функціонували чоловічий та жіночий інтернати для дітей членів товариства, які перебувають на навчанні в м. Чернігові [7, арк. 48]. У 1906 – 1907 навчальному році в чоловічому інтернаті проживало 34 учні (20 учнів гімназії і 14 реального училища). Щорічно товариство утримувало в інтернатах від 70 до 80 учнів з платнею 14-15 руб. на місяць, видаючи найбільшим із них стипендії та грошові виплати. Протягом 1907 р. на утримання чоловічого інтернату товариство витратило

4991 руб. 23 коп., а жіночого – 2731 руб. 25 коп. Крім того, із жовтня 1906 р. завідуючий чоловічим інтернатом Ф. Д. Шапоренко з дозволу дирекції товариства, відмовився від отримання заробітної плати. Завдяки цьому з'явилася можливість на кошти товариства запросити репетиторів для допомоги малоуспішним учням. Слід відзначити, що в результаті віддаленості деяких повітів від м. Чернігова товариство надавало також стипендії на виховання дітей своїх членів, які не перебували на утриманні в інтернатах. 1907 р. таких виплат було надано на суму 496 руб. 50 коп. Отже, наведені вище дані свідчать про матеріальний нестаток учнів та необхідність відкриття інтернатів у віддалених від м. Чернігова повітах, в яких діють середні навчальні заклади. Для надання учням можливості проводити вільний від уроків час з користю, розвагами й комфортом, з відома поліції, товариством влаштовувалися спектаклі та вечори, в яких брали участь й учениці жіночого інтернату. У той же час товариство звернулося до опікунських рад Чернігівської та Трубчевської гімназій з клопотанням звільнити від плати за навчання дочку вчителя Свідерського й дочку вчителя Кірейцева. Однак, з обох клопотань надійшла відмова [1, с. 15].

Варто сказати, що для здійснення таких по-справжньому благодійних заходів товариству необхідні були кошти, до того ж не малі. Згідно із Статутом, кошти товариства мали різноманітні джерела надходження: щорічні та одноразові членські внески, пожертвування, випадкові надходження, проценти на капітали, публічні лекції, курси, благодійні спектаклі, концерти, вечори та ін. Така ретельна й копітка фінансова діяльність, спрямована на наповнення коштами спільної каси, досить швидко принесла бажані результати. На 27 грудня 1907 р. фінанси товариства становили суму 11724 руб. 95 коп. [1, с. 7]. Цього ж року товариство надало грошову допомогу 8 своїм членам на суму 475 руб. Про різноманітність такої допомоги та ретельний облік фінансів свідчить поділ доходів товариства на такі фонди: основний (протягом перших трьох років складався із визначеного на загальних зборах числа процентів від щорічних членських внесків і половини всіх інших надходжень, а після трьох років із визначеного числа процентів від всіх надходжень товариства), оборотний, пенсійний, сімейний, стипендійний (кошти з нього виділялися на стипендії для утримання дітей членів товариства в чоловічому та жіночому інтернатах), за спеціальним призначенням (складався з пожертвувань, які робились із чітко визначеною метою, відрахувань від загальних надходжень товариства) тощо. Відповідно до § 21 Статуту, грошову допомогу отримували лише вкрай нужденні особи. Зміст такої допомоги мав вигляд одноразових та повсякчасних виплат (пенсій) [6, арк. 240 зв.]. Останні надавалися членам товариства та їхнім родинам у випадках надзвичайної потреби, що пов'язано зі смертю члена, довготривалою й важкою хворобою та іншими обставинами, які надовго розорюють члена або його родину. Така допомога охоплювала щомісячні виплати, які надавались до визначеного терміну, або до того моменту, коли в

допомозі з боку товариства не зникне потреба. Одноразові виплати отримували члени товариства у випадках пов'язаних із втратою занять, хворобою, інвалідністю та ін. Слід відзначити, що в цих випадках сімейні члени мали перевагу [5, арк. 163 а].

Таким чином, на основі аналізу Статуту товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії можна зробити висновок, що останнє у своїй діяльності розробило цілу систему заходів, спрямованих на поліпшення матеріального становища своїх членів та їхніх сімей. Чітко регламентувалося наповнення фінансами спільної каси, склад та видатки товариства. Поряд з цим, належна увага приділялась просвітницько-виховній роботі, котру мало проводити новостворене товариство.

Оскільки виконання багатьох завдань товариства тісно пов'язане з його коштами, то дирекція звернула особливу увагу на пошук коштів. 1907 р. для збільшення фінансів товариства Правління звернулося до губернського та повітових земств Чернігівської губернії з клопотанням про надання товариству грошової допомоги. З цих клопотань було асигновано виплати від губернського й 8 повітових земств, а саме: Сосницького, Суразького, Городнянського, Конотопського, Кролевецького, Остерського, Ніжинського та Чернігівського. Однак, з боку Борзенського, Новозибківського та Глухівського земств надійшла відмова [1, с. 13].

Слід відзначити, що одним із джерел фінансових надходжень товариства була допомога Міністерства народної освіти. Для прикладу можна вказати на той факт, що 29 грудня 1907 р. на чергових загальних зборах було постановлено уповноважити дирекцію звернутися до Міністерства народної освіти з клопотанням про надання товариству допомоги в розмірі 4 тис. руб. Ця допомога необхідна була товариству для утримання чоловічого та жіночого інтернатів, оскільки значна кількість членів утримували своїх дітей у згаданих інтернатах, а плата за перебування в них була дуже високою (доплачували товариству 14 – 15 руб. на місяць). Міністерство народної освіти, якому було передано клопотання, із розумінням поставилися до нього, надавши товариству 4 тис. руб. (з них 2 тис. руб. на допомогу товариству, яке витратило на утримання інтернатів близько 2300 руб. та 2 тис. руб. на допомогу батькам, які доплачували за утримання їхніх дітей в інтернатах). Серед надходжень цього року – 750 руб. від Л. С. Свечиної та 550 руб. від А. А. Свечина за оренду приміщень для чоловічого та жіночого інтернатів. 29 червня 1907 р. помер голова і водночас почесний член товариства Олексій Олексійович Муханов, який заповів товариству взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії 10 тис. руб. Для вшанування пам'яті О. О. Муханова товариством була встановлена стипендія його імені [1, с. 28].

Отже, на основі аналізу архівних документів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві авторка спробувала висвітлити основні передумови організації, процес утворення, напрямки, зміст, форми та методи

організаційної, педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства взаємодопомоги учителів початкових народних училищ Чернігівської губернії 1907 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Отчёт Правления Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим в начальных народных школах Черниговской губернии за 1907 год. – Ч., 1908. – 75 с.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 442. – Оп. 625. – Од. зб. 320. – 105 арк.
3. ЦДАУК. – Ф. 707. – Оп. 227. – Од. зб. 99. – 302 арк.
4. ЦДАУК. – Ф. 707. – Оп. 296. – Од. зб. 68. – 201 арк.
5. ЦДАУК. – Ф. 707. – Оп. 229. – Од. зб. 126 в. – 411 арк.
6. ЦДАУК. – Ф. 707. – Оп. 229. – Од. зб. 91, ч. 1. – 564 арк.
7. ЦДАУК. – Ф. 707. – Оп. 229. – Од. зб. 137 г. – 384 арк.
8. ЦДАУК. – Ф. 707. – Оп. 229. – Од. зб. 122. – 153 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Каміна Христина В'ячеславівна – аспірантка кафедри історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Петровича Драгоманова.

Наукові інтереси: проблеми історії та історіографії створення та діяльності педагогічних товариств на Лівобережній Україні (1861 – 1917).

УДК: 94 (477.65)"1853/1901

УЧАСТЬ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО ЗЕМСТВА В СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В П ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ С. ВЕРШИНО-КАМ'ЯНКА)

Олександр КОВАЛЬКОВ (Кіровоград)

Досліджено діяльність Олександрійського повітового земства в освітній сфері та особливості функціонування земських шкіл на прикладі одного із сіл повіту.

Ключові слова: Олександрійське земство, земська школа, початкова освіта.

Исследована деятельность Александрийского уездного земства в сфере народного образования и особенности функционирования земских школ на примере одного из сел уезда.

Ключевые слова: Александрийское земство, земская школа, начальное образование.

Activity of the Alexandrian district zemstvo is investigational in the field of folk education and feature of functioning of zemskikh schools on the example of one of villages of district.